

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SINONIMLAR

Shodmonov Muhammadsodiq

Alfraganus universiteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek tilida sinonimlarning o'rni, ularning mazmuniy va uslubiy xususiyatlari hamda nutqdagi ahamiyati yoritilgan. Sinonimlarning asosiy belgilari, sinonimik qator tushunchasi va ko'p ma'noli so'zlar bilan munosabati ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, emotsional-ekspressiv bo'yog, uslubiy farqlanish, adabiy tildagi qo'llanish darajasi va ma'no kuchi nuqtayi nazaridan sinonimlarning tasnifi keltirilgan. Maqola sinonimlarning nutqni boyitishdagi va ifoda imkoniyatini kengaytirishdagi o'rnini ko'rsatib beradi.*

Kalit so'zlar: *O'zbek tilshunosligi, sinonim, sinonimik qatorda farqlanish, leksik birlik, ma'nodosh so'zlar, nutq boyligi, uslubiy imkoniyat*

Annotation: *This article discusses the role of synonyms in the Uzbek language, their semantic and stylistic features, as well as their importance in speech. The main characteristics of synonyms, the concept of synonymic rows, and their relation to polysemantic words are analyzed on a scientific basis. In addition, the classification of synonyms in terms of emotional-expressive coloring, stylistic differentiation, their relation to literary language, and the degree of meaning intensity is presented. The article demonstrates the role of synonyms in enriching speech and expanding expressive possibilities.*

Keywords: *Uzbek linguistics, synonym, differentiation in synonymic rows, lexical unit, synonymous words, speech richness, stylistic potential.*

Kirish. O'zbek tili boy va ser qirra til bo'lib, unda leksik birliklarning turli xil ma'nodosh qatlamlari mavjud. Tilning badiiy ifoda vositalaridan biri sifatida sinonimlar alohida o'rin tutadi. Sinonimlar nutqni ta'sirchan, ravon va mazmunli qilishda, shuningdek, fikrning nozik qirralarini ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun sinonimlar o'zbek tilshunosligida alohida ilmiy yo'nalish sifatida o'rganiladi.

Sinonim (yunoncha synonymos – “bir xil nomli”) — shaklan turli, lekin ma'nosi yaqin yoki o'xshash bo'lgan so'zlar hisoblanadi. Sinonimlar nutqda o'zaro almashib kelish imkoniyatiga ega bo'lsa-da, ular orasida ma'no, uslub va qo'llanish jihatidan farqlar mavjud bo'ladi.

Sinonimlar – talaffuzi, yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma'nosi bir xil (umumiy) bo'lgan, qo'shimcha ma'no nozikligi, emotsional bo'yog'I, qo'llamishi kabi bir qator xususiyatlari bilan o'zaro farqlanadigan so'zlardir. Ana shunday umumiy

(birlashtiruvchi) ma'no bilan o'zaro bog'lanuvchi so'zlar gruppasi sinonimik qatorni tashkil etadi. Sinonimik qator ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topishi mumkin.: Gul, chechak; boplamoq, qoyil qilmoq, qoyillatmoq, o'xshatmoq kabi¹⁸.

So'zlarni sinonim qiladigan narsa ularning bir xil ma'noga ega ekanligi ekan ko'p ma'noli so'zlar birdan ortiq ma'nosida boshqa so'zlar bilan sinonim bo'lishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, ko'p ma'noli so'z har bir ma'nosi bilan boshqa boshqa sinonimik qatorda bo'lishi mumkin¹⁹ Quyida ko'p ma'noli so'zlarning sinonimik qatorlarga bo'linishini ko'rib o'tiladi

Masalan: aynimoq, buzilmoq so'zlari "sof holatini, iste'molga yaroqliligini yo'qotmoq, iste'molga yaroqliligi yomonlashmoq" ma'nosi bilan bir sinonimik qatorni va "xulq atvori, biror vazifa, ishdagi xatti-harakati yomon (salbiy) tomonga o'zgarmoq" ma'nosi bilan ikkinchi sinonimik qatorni tashkil etadi²⁰. Yuqorida ko'rganimiz kabi sinonim so'zlar va ko'p ma'noli so'z o'rtasidagi farq shuki ko'p ma'noli so'zlar bir nechta sinonimik qatorni tashkil etadi

Sinonimlarning eng muhim va o'ziga xos belgisi unda ma'no asosiy va yetakchi rol o'ynashidir.. Sinonimlarning mohiyatini to'g'ri tushunish uchun ikki narsani bir biridan farqlash zarur: 1) tushuncha va so'z, ularning o'zaro munosabati, 2) so'z va uning ma'nolari²¹

Sinonimlar ma'nosining bir xilligi ularning o'zaro farqli xususiyatlarga ega bo'lishini inkor etmaydi. Aksincha, tilda bir ma'noni ifodalash uchun bir necha so'zning mavjudligi sinonimlarning bir biriga har jihatdan mos kelmasligini, ulardan har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Sinonimik qatordagi so'zlar asosan quyidagi hodisalar nuqtai nazaridan o'zaro farqlanadilar:

1. Emotsional- ekspressiv bo'yoq nuqtai nazaridan. Sinonimik qatordagi so'z emotsional- ekspressiv bo'yoqsiz yoki emotsional- ekspressiv bo'yoqdor bo'lishi mumkin: xunuk, (bo'yoqsiz) – badbashara (bo'yoqdor). Emotsional bo'yoqdor so'zlar ijobiy yoki salbiy munosabatni ifodalashiga ko'ra ikki turga bo'linadi: 1) Ijobiy emotsional bo'yoqli va 2) salbiy emotsionla bo'yoqli. Masalan: yuz – bet – bashara – aft – turq – jamol – chehra sinonimik qatorida chehra va jamol ijobiy; Bashara, turq so'zlari salbiy emotsional bo'yoqli so'zlardir

2. Sinonimik qatordagi so'zlar uslubiga farqli munosabatda bo'ladi. Masalan: odam – kishi – inson – bashar sinonimik qatordagi so'z poetik uslubga xos so'zdir

3. Sinonimik qatordagi so'zlar hozirgi adabiy tilga munosabati nuqtai nazaridan o'zaro farqlanishi mumkin, ya'ni sinonimik qatordagi so'z hozirgi o'zbek adabiy tili

¹⁸ Azim hojiyev O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati

¹⁹ Sh.Shoaabdurahmonov, M. Asqarova, A. Hojiyev, I.Rasulov, X Doniyorov Hozirgi o'zbek adabiy tili

²⁰ Azim hojiyev O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati

²¹ V. Reshetov, I. Ibrohimov, T. Tursunov, K. Kamolov Hozirgi o'zbek adabiy tili I

normasi doirasida yoki undan tashqarida turishi mumkin. Masalan: O'qituvchi – pedagog – muallim – domla – afandi sinonimik qatorida afandi eskirgan so'z.

4. Sinonimik qatordagi so'zlar ma'noni qay darajada ifodalashi jihatidan ham o'zaro farqlanadi. Ba'zi so'zlar belgini normal darajada ifodalasa boshqa so'zlar kuchsiz darajada ifoda etadi. Masalan: qiziq – g'alati – ajoyib – alomat – antiqa sinonimik qatorida qiziq so'zi belgini normal holatda; ajoyib, alomat, antiqa so'zlari esa belgini kuchli darajada; yaxshi, durust, tuzuk sinonimik qatorida esa durust va tuzuk so'zlari belgini kuchsiz darajada ifodalomqda

Yuqoridagi to'rt holatda keltirilgan faktlarning o'ziyoq sinonimlar bir xil ma'noga ega bo'lishidan tashqari, ularning har biri o'ziga xos farqli xususiyatlarga ham ega ekanligini ko'rsatadi. So'zlovchi o'z fikrini maqsadga muvofiq ifodalash uchun sinonimik qatordagi so'zlardan keraklisini saylab ishlatadi²²

Xulosa. Sinonimlar o'zbek tilining leksik boyligini namoyon etuvchi muhim qatlamlardan biridir. Ular bir ma'noni turlicha ifodalash orqali nutqning ravonligi va ta'sirchanligini ta'minlaydi, fikrni nozik ma'nodagi farqlar bilan boyitadi. Har bir sinonimik qator tilning badiiy imkoniyatlarini kengaytiradi, uslubiy rang-baranglik yaratadi va takroriylikni bartaraf etadi. Shuning uchun sinonimlarni ilmiy jihatdan o'rganish o'zbek tilshunosligining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Sinonimlar orqali tilning obrazlilik xususiyati yanada kuchayadi, xalqona ifoda vositalari keng ko'lamda namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Sh. Rahmatullayev. "O'zbek leksikologiyasi"
2. Sh. Shoabdurahmonov, M. Asqarova, A. Hojiyev, I. Rasulov, X. Doniyorov Hozirgi o'zbek adabiy tili
3. Azim hojiyev O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati
4. V. Reshetov, I. Ibrohimov, T. Tursunov, K. Kamolov Hozirgi o'zbek adabiy tili I

²² Sh. Shoabdurahmonov, M. Asqarova, A. Hojiyev, I. Rasulov, X. Doniyorov Hozirgi o'zbek adabiy tili